

kodulooringides osalemise ja muu seltsitegevuse näol.

Maa ja suguvõsa ühtekuuluvus on veel suur ja talu antakse edasi tavaliselt meesliinis. Tälust ei taheta loobuda kultuurilistel ja moraalsetel põhjustel. Erinevalt linnadest elavad talus koos mitme sugupõlve esindajad. Kui varem jäeti talumajas üks suurem tuba esindusruumiks ja majas oli kitsas, siis tänapäeval on elamud suuremad ja kõiki ruume kasutatakse pidevalt. Perenaine on tänapäeval sageli linnas üles kasvanud ja talle on seetõttu talutöö võõras. Naiste töö kergendamise huvides ei kasvatata taludes enam oma tarbeks köögivilja ja muid põllumajandustooteid ning kasutatakse mitmesuguseid kodumasinaid. Alates 1980. aastatest on perenaised hakanud käima tööl kodust väljaspool.

Viimases peatükis käsitletakse uusi nähtusi põllumajanduses – alates mahepõllundusest kuni üha enam leviva taimetoitluse mõjuni põllumajandusele. Aastatuhandeid kestnud ekspansiooni asemel on taandumine. Fotodel näeb mahajäetud põlde, mis kasvatavad vaid umbrohtu.

Koguteos **“Rootsi põllumajanduse ajalugu”** annab ülevaate põllumajandusest läbi aegade. Selgub, et teatud mõttes ei ole suurt erinevust vanema rauaaja, keskaja ja 19. sajandi alguse põllumajanduse vahel. Ühelt poolt ei ole sajandite jooksul põllumajanduses palju muutunud, kuid teiselt poolt on muutusi olnud palju: tööriistad on arenenud, maaharimissüsteemid vahetunud, põllud laienuvad, põllujaotused ümber korraldatud. Mõju on avaldanud muutuv poliitiline ning sotsiaalne raamistik.

Rootsi põllumajanduse kuue aastatuhande pikkust ajalugu haaravas koguteoses on esile toodud olulisemad arengujooned ja praegune uurimisseis. Läbiv teema on ekspansiooni- ja kriisifaaside vaheldumine. Arengu ebaühtluse ja lainelisuse jälgimine võimaldab mõista ajaloo liikumapanevaid jõude. Arvukad näited üksikute talupoegade elust muudavad teksti kergesti mõistetavaks ja lähedaseks. Raamatud on kergesti loetavad ja neis puuduvad viited – iga teose lõpus on vaid kommenteeritud kirjanduse loetelu. Diagrammid ja skeemid kergendavad mõistmist, kuid arvandmeid on vähe. Illustatsioonidele on antud omaette iseseisev roll – tegemist on ühtlasi allikmaterjaliga.

Ülle Tarkiainen

Partisanid, võsavennad, rohelised...

Metsavennad Suvesõjas 1941. Eesti relvastatud vastupanuliikumine Omakaitse dokumentides. Koostanud Tiit Noormets. (*Ad fontes*, 13). Riigiarhiiv, Tallinn, 2003. 592 lk.

Juba mitu aastat on kõneldud, et Tiit Noormetsal peaks kohe-kohe valmima allikapublikatsioon, mis valgustab Omakaitse aruannetele tuginedes 1941. aasta metsavendlust. Ning vastavalt on kannatamatult seda raamatut oodatud. Kannatamatus on olnud tingitud esmajoones asjaolust, et kogu Teise maailmasõja temaatika on Eesti ajaloolaste poolt tänapäevasel tasemel läbi kirjutamata. Drastilisimaks näiteks võiks olla 1944. aasta sündmused, mis on küll pärvinud ambitsioonika Teise vabadussõja nime, kuid millest me teame häbiväärselt vähe – seniajani on jäänud ületamata 1950. aastatel kapten Arnold Purre poolt paguluses koostatud lühiülevaade (*“Võitlused Eestis 1944”*). – “Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas IX”) ja 1980. aastatel toonase ajalootudengi Mart Laari poolt koostatud kompilatsioon *“Eesti 1944. Tundmatu autori silmade läbi”*.

1941. aasta Suvesõja uurimine on siiski veidi paremas seisus – piisab, kui meenutada Herbert Lindmäe väga põhjalikke ja detailirohkeid monograafiaid (*“Suvesõda Tartumaal 1941”* ja *“Suvesõda Virumaal 1941”*), Mart Aroldi koostatud allikapublikatsioon *“Sortside saladused”*, I–XII ja *“Kaitseliidust Omakaitсени”*, I–II) ning Tiit Noormetsa, Olavi Punga ja teiste ajaloolaste sulest ilmunud artikleid. Ometigi oleks sellegi teema läbiuuritaks kuulutamine ennatlik.

Et Suvesõda väärib ja nõuab põhjalikke käsitlusi, peaks olema igale ajaloo huvilisele pikemata selge. Erinevalt 1944. aastast, mil Eesti sõjamehed kuulusid Hitleri Saksamaa relvajõududesse, allusid Saksa väejuhatusele ja aitasid tahes-tahtmata kaasa natsliku juhtkonna strateegiliste plaanide elluviimisele, tegutsesid metsavennad Suvesõjas omapäi, omatahtsi ja omaenese eesmärgi – iseseisva Eesti Vabariigi taastamise – nimel. Sellest lähtuvalt vääriks Teise vabadussõja nime pigem ehk 1941. aasta. Ühtlasi näitas ulatuslik partisanitegevus, mida

toetas suurem osa elanikkonnast, selgelt, et maailma avalikkuse eksitamiseks mõeldud stalinlik propaganda, nagu soovinuks Eesti töörahasis ise kukutada “kodanliku terrorirežiimi” ja ühineda N. Venega, oli lihtsameelsetele mõeldud küüniline vale. Lisaks sellele oli 1941. aastal pea kõigis N. Liidu vastannekteeritud läänepiirkondades vallandunud relvavõitluse fenomen, millele analooge on mujalt maailmast õige raske leida.

Nüüd on siis kauaoodatud raamat valmis saanud ja lugejate kätte hindamiseks läinud ning juba esmapilgul võib tõdeda – kaua tehtud, kaunikene. Seda nii väliselt – lõpuks ometi on Riigiarhiiv leidnud oma “*Ad fontes*” seeriale viisaka kujunduse ja saavutanud köitetechnikas sellise taseme, et raamat ei lagunegi esimesel lugemisel laiali – kui ka ülesehituse poolest – tervitataval moel eelneb allikapublikatsioonile pikem metsavendluse olemust analüüsiv artikkel raamatu koostaja sulest. Raamat jagunebki mõtteliselt kaheks: ligi 80-leheküljeline koostajapoolne sissejuhatus ja pea 500 lehekülge dokumente. Sissejuhatus omakorda koosneb samuti mitmest osast: vastupanuliikumist käsitlev artikkel, historiograafiline ülevaade Suvesõja praeguse uurimisseisu kohta ning lühike saatesõna avaldatavate dokumentide juurde. Saatesõna on igati asjakohane, ülevaade allikatest ja varem ilmunud kirjandusest – piisavalt ammendav.

Artikli puhul pälvib esimesena kiitust selle algusots, milles autor tutvustab põgusalt N. Liidu rahvuslikel äärealadel Teise maailmasõja algusaastail (taas)vallandunud vastupanuliikumist, andes seega Eesti metsavendlusele laiema tausta ja võimaldades võrrelda Eestis toimunud mujal aset leidnuga. Ega seda varasemates käsitlustes just ülearu põhjalikult tehtud pole, ehkki lätlaste partisanivõitlust ja Leedu ülestõusu on sagedasti mainitud. Muidugi võiks käesolevaski raamatus teiste kommunistliku režiimi all kannatanud rahvaste vabadusvõitlusest pikemalt ja põhjalikumalt kirjutada, ent üldülevaate saab lugeja ka praegusel kujul kätte, kusjuures autor on tänuväärset viidanud mitmetele käsitlustele, kust asjahuviline võib lisateavet otsida.

Seevastu Eesti vastupanuliikumisele pühendat osa artiklist jääb kuidagi “lahjaks”. Otseselt ei saa autorile midagi ette heita – vaadeldakse nii tsiviil- kui ka relvastatud vastupanu, kusjuures viimast eraldi Lõuna- ja Põhja-Eestis, ning antakse lühiülevaade partisanirühmituste baasil formeerunud Eesti väeosade rindevõitlustest. Ent kui küsida, milliste uute üldistavate seisukohtadeni on järgnevate dokumentide

põhjalik uurimine võimaldanud jõuda, siis ei jää sõelale kuigi palju. Ehk on see taotluslik – ei tohigi ju dokumentide publikatsiooni sissejuhatusest nõuda teadusliku monograafia haaret ja sügavust –, kuid vähemasti allakirjutanu lootused-ootused olid suuremad. Võib-olla tuleks hoopiski rõõmustada, et Suvesõja temaatika pole ka pärast käesoleva raamatu ilmumist ammendunud ning uurijatele jätkub tööd veel kauaks?

Valdav osa autori seisukohtadest on juba varasemast ajast tuntud ja seega üldiselt aksepteeritavad. Väiklaselt norides võiks juhtida tähelepanu kokkuvõtlikule hinnangule (lk. 68), milles autor väidab: “Relvastatud vastupanuliikumine oli reageering okupatsioonivõimude repressiivpoliitikale ja selle jõududeks olid inimesed, kes otsisid neid ähvardava hädaohu eest varju metsades. Lühidalt öeldes oli relvastatud vastupanu ajendiks ja liikumapanevaks jõuks eneseliitamisinstinkt [minu sõnend – A.P.], mille käivitas šokk ühiskondlikus teadvuses massiküüditamisest.” Küllap olid repressiivpoliitika ja eneseliitamisinstinkt tõesti metsavendluse kujunemise esialgsed ajendid. Aga kas see jäi ka edaspidi relvastatud võitluse peamiseks mootoriks, on juba küsitav. Kuivõrd metsavendade seas leidis vägagi erinevaid inimesi, siis olid tegutsemismotiivid ja sihidki erinevad. Passiivsete enesevarjajate puhul domineeris tõepoolest püüd end võimalike repressioonide eest kaitsta, kuid aktiivset relvavõitlust alustanute puhul ei tohiks unustada ka teisi motive – olgu see siis kättemaksusoo või unistus omariikluse taastamisest või midagi kolmandat. Vist on Tiit Noormets kokkuvõtte tegemisel langenud sama suhtumise ohvriks, mille kohta ta ise mõni lehekülge eespool (lk. 52) on kirjutanud: “Eesti iseseisvuse taastamine oli [---] niivõrd iseenesestmõistetav, et ei vajanud [---] programmilist formuleerimist.”

Raamatu põhimahd on kulunud Riigiarhiivi fondis R-358 “Eesti Omakaitse Peavalitsus” asuvate dokumentide – partisanivõitluse ajajärku käsitlevad peatükid Omakaitse malevate ajalugudes – publitseerimiseks. Kuivõrd Omakaitse malevate administratiivpiirid ühtisid omaaegsete maakonnapiiiridega (v.a. Narva malev), siis annavad üllitatud dokumendid ülevaate metsavendlusest maakondade kaupa. Seejuures on aga kirjelduste tase ülimalt erinev. Alates juba mahust – Hiiumaa Omakaitse poolt koostatud kirjeldus mahub ära neljale leheküljele, Virumaa Omakaitse tarvitab 250 lehekülge. Sisulised erinevused

on veelgi suuremad. Nii näiteks on Tartu- ja Valgamaa metsavendlustest kirjutanud Eduard Suursepp kasutanud silmapaistvalt lennukat stiili, kiidulauluga koorderdamata (eriti torkab ebaoproportsionaalsus silma Valga puhul, kus metsavendade saavutused polnud kaugeltki nii suured, nagu hinnangutest võiks järeldada). Samas on Viljandimaad puudutav tekst metsavendade suhtes pigem kriitiline (sagedased on hinnangud *à la*: ettevõtmine halvasti läbi mõeldud, operatsioon korralikult ette valmistamata, ei kaalutud tagajärgi, mida aktsioonid toovad kaasa külaelanikele jne.). Enamik ülevaadetest on kirjeldavat laadi, kõige analüüsivam ja objektiivsem tohiks vist olla Virumaa materjal.

Kahetsusväärset kombel ei kajasta aga publitseeritud ülevaadet partisanivõitlusi suures osas Eestist. See pole muidugi raamatu koostaja süü, vaid tuleneb asjaolust, et Omakaitse Lääne, Harju ja Järva malevate ajalood pole Riigiarhiivis säilinud. Lisaks käsitleb Tartumaa Omakaitse ajalugu tegelikult vaid Emajõeest lõuna poole jäävaid alasid, jättes seega Põhja-Tartumaa toimunu saladusse. Peale selle on koostaja teadlikult loobunud Saaremaa ja Tallinn-Nõmme Omakaitse vastavate peatükkide publitseerimisest, sest “nende territooriumil ei esinenud märkimisväärset relvastatud vastupanuliikumist” (lk. 86). Viimane põhjendus tundub olevat küll üsna otsitud – märkimisväärset relvastatud vastupanuliikumist ei esinenud ka Petserimaal, Narva ümbruses ega Hiiumaal, kuid ometi on sellekohased dokumendid raamatusse lülitatud. Vähemasti ajajärgu (1941. aasta suve) üldiseloostuse seisukohast oleksid kindlasti väärinud publitseerimist ka Saaremaa ja Tallinna malevate ajalood (seda enam, et kui Saaremaa Omakaitse ajalugu on kümnekond aastat tagasi üllitatud, siis Tallinna maleva oma on kättesaadav ainult arhiivis). Lisaks sellele tuleks küsida, kas poleks olnud võimalik avaldada puuduvate Lääne, Harju ja Järva malevate ajalugude asemel mingeid muid nendes piirkondades aset leidnud Suvesõja sündmusi kajastavaid materjale. On ju koostaja ise viidanud Läänemaa maleva toimikus sisalduvatele tabelitele, kus leidub “detailseid andmeid metsavendade üksuste asutamise, juhtkonna, isikkoosseisu, relvastuse ja tegevuse kohta” (lk. 80). Allakirjutanugi on juhtunud silmama lühiülevaadet Järvamaa Omakaitse ajaloost (ERA, f. R-358, n. 1, s. 358), millest vähemalt mõni lehekülj väärinuks samuti avaldamist. Muidugi pole need kiirustades koostatud esialgsed ülevaadet piisavalt usaldusväärsed ja

jäävad paljuski alla käesolevas raamatus avaldatud dokumentidele, ent parema puudumise korral on ka sepik sai...

Kommentaare lisamisel dokumentidele on koostaja eelistanud minimalistlikku stiili. Ligi poole tuhande lehekülje kohta leidub vaid paarkümmend joonealust märkust ning neistki umbes pooled konstateerivad vaid mõne skeemi, tabeli või tekstiosa mittesäälimist või mitteavaldamist käesolevas raamatus. Sisulisi kommentaare, lisandusi, parandusi jne. ei leidu praktiliselt üldse, kuigi lugeja sooviks tõenäoliselt nii mõnegi sündmuse või isiku kohta rohkem teada saada. Samas on muidugi mõistetavad koostaja raskused, sest kuhu tuleks selliste tekstide puhul tõmmata piir – mida kommenteerida ja mida mitte?

Kokkuvõttes tuleks öelda, et käesolevale raamatule tulnuks kindlasti kasuks sissejuhatava artikli mahu suurendamine ning Tallinna ja Saaremaa Omakaitse ajaloo, samuti Lääne ja Järva (ka Harju?) Omakaitse ajaloo lühiülevaadete avaldamine ning – miks ka mitte? – kommentaaridele suurema tähelepanu pööramine. Küllap võib vastuväiteks öelda, et kõik need lisandused oleksid suurendanud veelgi raamatu juba niigi aukartustäratavat mahtu ja muutnuks raamatu ilmumise üheköitelisena kaheldavaks. Aga mis siis sellest? Kahe kõite üllitamine olnuks küll kallim, ent võimaldanuks publitseerida olemasolevad andmed kõikide maakondade kohta, kommenteerida dokumente ja kirjutada ka põhjalikuma sissejuhatuse. Sõnaga – väljaanne võitnuks kindlasti ning rahaline “kahju” ei tohiks olla selles kontekstis määrav.

Eelnenud virisemine ei tähenda aga sugugi, nagu oleks tegemist ebaõnnestunud väljaandega. Kindlasti mitte! Suvesõda senisest enam valgustava dokumendikogumiku üllitamine oli kahtlemata hädavajalik ja tervitatav ning mõned puudused ja/või küsitavused ei vähenda põrmugi raamatu tähtsust. Samas tahaks aga siiski loota, et ka Mart Arold, kes erinevalt Tiit Noormetsast on võtnud sihiks Omakaitse malevate ajalugude publitseerimise tervikuna, jätkab kahe raamatuga alanud sarja üllitamist ning et nii juba varem Suvesõja temaatikaga tegeleenud ajaloolased kui ka paljud uued uurijad saavad ilmunud väljaandest innustust selle teema jätkuvaks käsitlemiseks.

Ago Pajur